
POLINA ŠMIT PANTEL

ZA TRPEZOM V ANTIČKIH GRKA

“Pokušajte da zamislite drevnu, ne naročito brojnu društvenu zajednicu, čiji su se članovi, uglavnom oni najuticajniji, npr. glavešine porodica, povremeno okupljali za trpezom da obeduju zajedno. Svaki pojedinac bio bi odenut u belu odoru, na glavi bi nosio znamenje nalik kruni: zvanice bi najpre potegnule po dobar gutljaj osveštanog vina iz naročite, za takve prilike predviđene posude, potom bi zajedno, naizust izgovarali naročitu molitvu, otpevali u horu jednu od obrednih pesama, da bi konačno svi do jednog seli za trpezu da zajedno obeduju istu hranu koja bi bila pripremana po tradicionalnom žrtvenom receptu. S njima za stolom sedeli bi i najstariji članovi zajednice, a trpezu su delili i sa bogovima u koje veruju. Iz takvog obrednog obroka nastalo je jedno, gotovo intimno jedinstvo koje spaja članove takvog jednog društva.” Ovako je opisana scena obedovanja kod starih Grka u delu “Antički grad”, autora Fistela de Kulanža. Opisani čin je predstavljao jedan od ključnih elemenata socijalne kohezije¹.

Još od 1864. godine, kada je Fistel de Kulanž publikovao svoje zapise, istoričari su se veoma stidljivo interesovali za helenske običaje vezane za kolektivno konzumiranje hrane i pića i pravila koja su važila za trpezom. Sve što je trebalo znati na tu temu, sma-

1 Fistel de Kulanž, “Antički gradovi. Studija o kultu, pravu i institucijama Grčke i Rima”, Pariz 1864. Pogledati novije izdanje sa predgovorom Fr. Hartoga, Pariz, izd. Flammarion, 1984, str. 183.

tralo se tada, trebalo bi da je zapisano i sažeto predočeno u knjizi “Rečnik antike” u kojoj je, između ostalog, obraden i predstavljen veliki broj izvornih tekstova, napisanih baš u staroj Grčkoj². Osim oskudnih tekstova posvećenih običajima i opisima zajedničkih obedovanja ili tradicionalnim okupljanjima Helena za trpezom, postojao je samo još jedan pisani trag, jedno jedino poglavlje u kojem se grupa autora-istraživača bavi svakodnevnim životom starih Grka³. Nedavno se, ipak, pojavio niz analitičkih tekstova koji na sasvim novi način i uz novi pristup tematici, tretiraju i istražuju ishranu i potrošačke navike antičkih Grka. Te studije nam pružaju jasniji uvid i pogodniju perspektivu za poimanje običaja kojih su se pridržavali Heleni okupljeni za trpezom.

Pre svega, način na koji su se hranili stari Grci danas nam je bolje poznat zahvaljujući istraživanjima koja su fokusirana na tradicionalne tehnike zemljoradnje, stočarstva i poljoprivredne proizvodnje, na metode korišćene u procesu prerade sirovih prehrambenih proizvoda i metode snabdevanja urbanih sredina prehrambenim proizvodima. Osim pomenutih tema, istraživači su se pozabavili i fenomenima kao što su siromaštvo, glad, nestašice određenih prehrambenih proizvoda, medicinski problemi ili devijantna društvena ponašanja, npr. opijanje⁴. Socijalna dimenzija samog čina obedovanja našla se ipak u središtu oz-

2 Deramberg, Saglio, Pottier, “Rečnik grčkih i rimskih antikveta”, Pariz 1873–1919. Brojni članci se detaljno ili uzgred bave temom gozbe, posebno članak “Epulum” autora Fistela de Kulanža. Pogledati takođe A. Frickenhaus, “Griechische Goz bathauser”, Jdl. 32, 1917, str. 114–133.

3 Evo nekoliko primera: Ch. Picard, “Život u klasičnoj Grčkoj”, Pariz, PUF, 1946, nekoliko stranica posvećeno ovoj temi u okviru rubrike “Kuhinja, obrok, gozba, pijanke”, str. 65–79; J. J. Maffre, “Život u klasičnoj Grčkoj”, Pariz (isto kao i prethodne reference), 1988, tema posvećena pitanjima “od hrane do pića”, str. 58–64, Pogledati takođe R. Flaciere “Život u klasičnoj Grčkoj u doba Periklea”, Pariz, Hachette, 1959. poglavlje “Gozbe, igre i zabave”

4 L. Gallo, “Ishrana i demografija klasične Grčke”, Salerne, 1984, M.-C. Amouretti, “Hleb i ulje u antičkoj Grčkoj”, Pariz, Les Belles lettres, 1986. M. Bats, “Sudopera i ishrana u provansalskoj Olibiji”, Pariz, Izdanje CNRS (Nacionalni centar za naučna istraživanja), 1988; P. Garnsey, “Glad i snabdevanje hranom u antičkoj Grčkoj i Rimu”, Cambridge, Cambridge University Press, 1988; P. Villard, “Opijanja u staroj Grčkoj”, (teza), Aix-en-Provence, 1988.

biljnijih naučnih radova na temu *symposion*-a, tj. prilika tokom kojih su Grci zajedno pili, razvijajući pri tom i niz drugih društvenih aktivnosti, kao npr. javne besede ili diskusije, pojanje i recitovanje, čak i plesanje, i dr.⁵. Simbolička vrednost konzumirane hrane i njena esencijalna funkcija u poimanju i definisanju razlika između božanskog i ljudskog koju su negovali stari Grci, danas nam je jasnija zahvaljujući upravo istraživanjima posvećenim raznovrsnim formama žrtvovanja ili osvećivanja vina⁶. Neki istraživači nastoje da proniknu i precizno odrede značaj koji je jedan javni obrok imao u tipično urbanoj sredini i to prvenstveno kao specifikum, osnovno obeležje građanskog načina života, ali i kao kriterijum za tanano razlikovanje političkih režima koji su se smenjivali tokom duge istorije antičke Grčke⁷. Dodajmo tu i rezultate najnovijih arheoloških iskopavanja, koja gotovo svake godine nude nove činjenice o do danas nepoznatim antičkim građevinama u kojima su se priređivale i odvijale takve gozbe. Pronađeni su i predmeti korišćeni za rad u kuhinji, posude, razne alatke i drugi pribor za kuvanje ili npr. iskopine temelja iz kojih se vidi da je reč o arhitektonski veoma složenim građevinama, javnim zdanjima sa mnoštvom sala i prostorija korišćenih tokom javnih okupljanja građana. Svaka prostorija je imala različitu namenu i specifičnu protokolarnu funkciju. Na kraju pomenimo i najnovija tumačenja prizora sa oslikanih keramičkih predmeta ili mozaika koji uglavnom prika-

- 5 O. Murray, (ed), "Symptotica, A symposium on the Symposion", Oxford, Oxford University Press, 1990. U ovoj knjizi je važna bibliografija u kojoj se nalaze sva navodena dela drugih autora. Dodati: O. Longo i P. Scarpi, (ed), "Homo edens", Verona, 1989; W. J. Slater, (ed), "Večera u klasičnom kontekstu", Ann Arbor, 1991; O. Murey, "Grčki čovek i socijalne forme", in J. P. Vernant, (ed), "Čovek (antičke) Grčke", Pariz, Ed, du Seuil, 1993; M. Vetta, (ed), "Poesia e simposio nella Grecia antica", Rim, 1983.
- 6 M. Detienne i J. P. Vernant, (ed), "Žrtvena kuhinja antičke Grčke", Pariz, Gallimard, 1979. sa bibliografijom koju je pripremio J. Svenbro. Pogledati takođe C. Grotanelli i N. F. Parise, (ed), "Sacrificio e societa nel mondo antico", Rim, 1988; J. L. Durand, "Žrtvovanje i rad u antičkoj Grčkoj", Pariz, 1986.
- 7 P. Schmitt – Pantel, "Grad gozbi, istorija javnih gozbi u gradovima antičke Grčke", Pariz, Francuska škola u Rimu, 1992. Pogledati takođe B. Fehr "Orientalische und greichische Gelage", Bon, 1971.

ziju scene tokom antičkih gozbi. Ako uzmemo u obzir sve elemente i sva otkrića koja smo upravo nabrojali i objedinimo ih, shvatićemo da su pravila vezana za sam čin obedovanja u antičko doba bila značajan kohezioni društveni faktor, pa se stoga i danas, dakako s razlogom, nalaze u središtu brojnih analiza, različitih izvora i tumačenja pojava i fenomena tog istorijskog razdoblja⁸. Na skućenom prostoru koji nameće esej kao književna forma, nećemo se upuštati u pokušaj sinteze svih tih izvora i podataka, već ćemo, umesto toga, pokušati da ukažemo na ključne karakteristike javnih gozbi u antičkoj Grčkoj. Namera nam je da potom odredimo jedan originalan i osoben pristup u izučavanju ove tematike kako bismo rezultate istraživanja uspešno i dosledno inkorporirali u određenu istorijsku dinamiku.

Gozba

Zadržimo se na Euripidovoj sceni grada u kojem je organizovana gozba. Reč je o proslavi koju žiteljima Delfa daruje Ijon. “Glasnik je, propinjući se i upinjući se, iz sveg glasa saopštavao objavu svim žiteljima Delfa i pozvao ih da, ukoliko to žele, dođu i zauzmu svoje mesto na gozbi. Svečana sala bi obično bila ispunjena do poslednjeg mesta, a gosti bi prvo bili pozvani da se ovenčaju cvetnom krunom i da potom krenu da zadovolje svoje blagoutrobje obilnim pečenjem. Pošto bi se umirio apetit zvanica, jedan stariji građanin bi probijajući se ka središtu gomile stao zasmehavati goste svojom vrcavom besedom, istovremeno škropeći ruke prisutnih svetom vodom, kadeći ih miomirisima, ponekad čak preuzimajući na sebe zadatak da iz zlatnih bokala doliva vina u ispijene pehare. Kada bi se približio čas za nastup frulaša ili flautista i kada bi svima već blago uzavrela krv, starac bi namah stao, pa uzviknuo:

8 Na temu o salama za gozbe pogledati članke i bibliografiju kod O. Murray, (ed.), “Symptica”, op. Cit.; M. Goldstein, “Pripremanje ritualnog obroka u grčkim svetkovinama, 600–300. god. p.n.e.”, Phd. Berkley, 1978. i G. Roux, “Sale za gozbe na Delosu”, Bch. Suppl. I, “Etudes deliennes”, Pariz, 1973. str. 525–554. O slikama pogledati: J. M. Dentzer, “Motivi za ležeće gozbe na Bliskom istoku i u staroj Grčkoj od VII do VI veka p.n.e.”, Francuska škola u Rimu, Pariz, 1982; F. Lissarrague, “Slike u nizu – estetika grčkih gozbi”, Pariz, A. Biro, 1987.

’Sklonite te svoje male pehare s vinom, ovde su nam potrebni mnogo veći pehari da bismo svu ovu okupljenu čeljad učinili veselom i dobrog raspoloženja.’ Od tog trenutka bi salom počeli kružiti zlatni čupovi i srebrni bokali⁹.’ Ovaj tekst nam pruža mogućnost da predstavimo nekoliko osnovnih karakteristika gozbi kod starih Helena.

Iće i piće

Ceremoniju obedovanja činile su dve različite aktivnosti koje su se naizmenično smenjivale. Najpre obilna hrana: bio bi to najčešće bogat obrok, koji bi činila jaka hrana, pre svega žitarice pripremljene na najrazličitije načine i naravno puno mesa. Usledilo bi piće: kada se umiri glad zvanica, obuzda ona prva i jaka želja za hranom, pilo se vino koje je prethodno posebno pripremano za konzumaciju: čisto vino pomešali bi s vodom u proporciji koju je kao pravilo prihvatila cela zajednica. Kada su to dozvoljavale okolnosti, ova dva osnovna segmenta gozbe bivala bi potpuno odvojena jedan od drugoga: stolovi na kojima je služena hrana bi se rasklonili da bi se postavili pehari i bokali sa vinom za nastavak svestkovine. Zvanice bi u međuvremenu prale ruke, parfimisale se mirisnim uljima, ukrašavale se krunama ili drugim ukrasima, jednom rečju – svi bi se pripremali za onaj najduži i najprijatniji deo gozbe. Taj drugi deo gozbe nazivali su naročitim imenom – *symposion*, tj. zajedničko konzumiranje vina. Dakle, ića i pića po želji, tako je bilo – najpre se obilno obeduje, sledi *symposion* i tako su, bez izuzetaka i prema strogo primenivanom pravilu uvek organizovane tradicionalne gozbe u antičkoj Grčkoj.

Međutim, gozba je pre svega predstavljala čin koji povezuje ljude i bogove i bila je zapravo poslednja faza žrtvenog rituala. U stvari, meso koje se posluživalo i koje je predstavljalo osnovni sastojak ritualnog ručka poticalo je od žrtvovanih životinja, bez obzira na tip svetkovine. Divlje i domaće životinje, a najčešće goveda, klane su, potom komadane i ritualno deljene. Meso tih životinja se zatim jelo: ponekad odmah neposredno nakon samog žrtvenog čina, a ponekad se posebno pripremalo za posluženje i gozbe.

9 Euripid, “Ijon”, stihovi 1166–1182, u francuskom prevodu H. Gregoire, Pariz, Les Belles Lettres, 1923.

Način na koji se odvijao krvavi čin žrtvovanja kod starih Helena, dobro je poznat. Pošto bi životinja bila ubijena usledila bi prva žrtvena podela: prvo bi se namirili bogovi (kosti i loj bacani su na žrtvenu lo-maču), a potom i ljudi kojima sleduje meso. Onda bi došla na red i druga podela koja se odvijala samo među ljudima i to po različitim kriterijumima us-postavljanim i po hijerarhijskom i po egalitarnom principu. Primer: najbolji delovi žrtvovane životinje deljeni su predstavnicima političkog vrha, sudijama i pripadnicima verske elite – sveštenicima, a preostalo meso se delilo na ravne časti svim preostalim uče-snicima u svetkovini. Prisustvo *mageirosa* (onoga koji ubija životinju i tranžira je), najčešće je bilo oba-vezno u takvim prilikama¹⁰. Meso bi se služilo peče-no ili kuvano. Isečeni komadi su se nabadali na duga-čke roštiljske žice i pekli, ili su se jednostavno kuvali u kotličima. Pripremanje i konzumiranje mesa i žita-rica, koje su takođe odabirane prema strogim pravi-lima žrtvenog čina, predstavljalo je završnu etapu kompleksnog ritualnog obreda. Posle ove etape sma-tralo se da je čin žrtvovanja uspeo, čak i u slučajevima kada bi se različite faze žrtvene ceremonije sa životinjama – a) klanje, b) tranžiranje, c) priprema-nje gozbe – odvijale sa po nekoliko dana razmaka.

Značaj žrtvenog obreda i same gozbe kakvu smo opisali je dvojak: pre svega, treba da podseća na vremena kada su ljudi i bogovi živeli zajedno i kada su, verovalo se, naizmenično priređivali jedni dru-gima gozbe i bili gotovo podjednako vredni. Među-tim, značaj obreda je i u tome što treba da nas pod-seti i na konačni i nepovratni razlaz između sveta božanskog i sveta ljudskog, razlaz izazvan Prome-tejevim grehom¹¹. Posle Prometeja, samo je čovek nastavio da konzumira meso i druge namirnice, da obrađuje zemlju, da se reprodukuje i da umire. Cela gozba je zapravo bila deo jednog složenog rituala kojim je antičko društvo nastojalo da iskaže svoje poštovanje prema svemu što potiče iz sfere božan-

10 O *mageiros*, pogledati G. Berthiaume, “*Uloge mageirosa*”, Leyde, 1982.

11 Hesiod, “Teogonija”, stihovi 535–616; “Radovi i dani”, sti-hovi 45–105. Za analiziranje ovog mita pogledati J. P. Ver-nant, “Mit o Prometeju kod Hesioda”, “Mit i društvo u antičkoj Grčkoj”, Pariz, La Decouverte, 1974.

skog, a da istovremeno božansko približi ljudskom i konačno da uspostavi harmoničnu hijerarhiju između božanskog, ljudskog i životinjskog (životinje jedu sirovu, nepreradenu hranu i nisu prožete božanskim kao čovek, već samo obasjane životom od Boga). Shodno tome, ako prihvatimo da je konzumiranje mesa u tradicionalnom ruralnom društvu redak događaj i povod za slavlje, prizor pripremanja životinjskog mesa za jelo ima takođe jedno važno, skriveno značenje: svako konzumiranje mesa ima simboličku vrednost i značenje jer podseća na konstitutivne elemente svakog ljudskog društva – određeni identitet i jedinstvo.

Isto bi se moglo reći i za čin zajedničkog ispijanja vina. Sve što je imalo bilo kakve veze sa vinom, bilo da je u pitanju poznavanje metoda uzgajanja dobre vinove loze, pripremanje vina, pa čak i opijanje, ili umeće spravljanja dobre mešavine vina i vode tokom priprema za konzumiranje, bilo je pod okriljem i znakom boga Dionisa i svih onih vrednosti koje ovo božanstvo predstavlja u životu gradske helenske zajednice. Sam *symposion* je ritual, kao uostalom i obrok, ritual s aspektom svetinje, bez obzira na pesničku sliku idealne gozbe kakvu daje pesnik Ksenofan¹², uprkos prizorima koje su islikali stari helenski majstori na keramičkim vazama. Oslobođanje, inicijacija, molitva, pripadanje višoj celini, zadovoljstvo, sve su to znaci koji sjedinjuju svet božanskog i svet ljudskog, a regulisano korišćenje vina zapravo je jedan od činilaca svake helenske gozbe, bilo da je reč o gozbama koje bi organizovao neko po svom ličnom nahodanju, ili gozba u kojoj učestvuje ceo grad.

“Ručak“ i *symposion* crpu svoje vrednosti ne samo iz namirnica koje su na trpezi, već i iz činjenice da se obeduje zajednički kako bi se ojačale socijalne veze građana i izrazila solidarnost i pripadnost zajednici.

Smisao ob(r)eda

Jesti i piti su radnje koje izolovano, svaka za sebe, nemaju nekog naročito značaja. Ono što je važno za stare Grke jeste tip odnosa koji se uspostavlja oko pune trpeze, uz kolektivno ispijanje pehara s vinom.

12 Ksenofan apud Athenee, “Les Deipnosophistes”, XI, 462, c-f.

Tu tvrdnju dokazuje jedna studija o vokabularu korišćenom prilikom gozbi.

U grčkom jeziku postoji veliki broj reči koje se odnose na tu temu i mogle bi se svrstati u nekoliko većih semantičkih rodova¹³. Prvi rod je u vezi s pojmom “deljenje”: nastale oko korena reči *dai*, što znači “podeliti”, iskovane su imenice *dais* ili “ručak na kome se deli”, preko imenica koje znače “oni koji dele jedno jelo”, do glagola sa značenjem “slaviti, proslavljati”. Drugi semantički rod je vezan za pojam “zajednica”, koji u helenskoj varijanti grčkog čine reči s prefiksom *sun* na početku reči, što znači “sa”. Otud je i nastala reč *sussition* (*syssitie*) što znači “ručak na kojem se obeduje sa”, “zajednički ručak”, *symposion* tj. “čin ispijanja sa nekim”, pa *sundeipnos* ili “konvivijalno”, lista izvedenih pojmova je dugačka. Treći semantički rod je vezan za pojam “primiti u svoju kući”, ili “dočekati goste na ručku”, *hestia*, tj. gostoprimstvo: primiti nekoga u svome domu, značilo je imati zvanice na ručku (od glagola *hestiao*, odakle je nastala reč *hestiasis* ili u prevodu “obrok”, kao i brojne druge reči koje u svome korenu imaju isti pojam. Druge korišćene reči vezuju se za pojam “sreća” ili *thalia*, potom “zadovoljstvo” ili *eilapine*, onda “opuštanje” u prevodu *thoine*, zatim “osećanje zadovoljstva, priyatnost” ili na starogrčkom *euphrosune*, *euochia* i konačno “ljubav” ili *agape*. Sve pomenute reči su višeznačne i ne označavaju samo “obedovanje” osim u izuzetnim okolnostima. Isto važi i za reč s preciznim značenjem *ernanos* čije bi značenje moglo biti “obrok na koji svako donosi ono što je svojeručno pripremio”. Ukratko, analiza nekih ključnih pojmova i reči koje smo naveli ukazuju da Grci nisu isticali u prvi plan ideju o zadovoljenju elementarnih ljudskih potreba hranom uprkos postojanju tri ključna izraza kojima se akcentuje sam momenat konzumiranja hrane, (*akratismos* tj. doručak, *aristom*, ili ručak i *deipnon* tj. večera). No, na ove pojmove ćemo se vratiti nešto kasnije. U ovom trenutku je važno istaći da se vokabular starih Grka temeljio na višeznačnim pojmovima kojima se naglašava socijalna dimenzija javnih okupljanja za trpezom.

13 M. Casevitz, “Obrok, slavlje i gozbe: malo istorije grčkih reči”, *Melanges Ernest Pascal*, Sveska o antičkim studijama, 1991. O terminima koji su korišćeni u interpretaciji P. Šmit – Pantel, “Gozba u gradu”, *op. cit.*

Takođe postoje nedvosmislena svedočanstva o atmosferi osude koja se stvarala oko svih onih građana koji bi konzumirali sami, izdvojeni od zajednice. Prema Hesiodu, "...žene u svojoj utrobi održavaju bol muškaraca", žena-lasica kod Simonida je "...krvožedna grabljivica i koljačica", dok Aristofan piše o ženama "...koje se opijaju i prežderavaju čim se ukaže bilo kakva zgodna prilika za to". Inače, kada je reč o prežderavanju i opijanju – osim ženama, pripisivana su robovima, varvarima i onima koji ne poznaju društvena pravila i ne pridržavaju se normi. A takvima nema mesta za zajedničkim stolom, na gozbi. Dakle, osnovni i najvažniji zadatak istraživača jeste da odredi koje su to grupe građana kojima je bilo dozvoljeno da prisustvuju i učestvuju na helenskim gozbama. Od primarne društvene ćelije koju je činilo samo jedno domaćinstvo, do svekolikog kolektiva koji čine svi građani – primeri su brojni i raznorodni bilo da je u pitanju običan ob(r)ed, bilo da se radi o *symposion*-u. Običaj zajedničkog obedovanja uključuje i sadrži čitav spektar raznorodnih socijalnih veza. Pre nego što se opredelimo za jedan specifični domen istraživanja, npr. proučavanje gozbi upriličenih za čitavu jednu gradsku zajednicu, podsetimo se nekih ključnih pravila kojih su se Heleni pridržavali i poštovali za trpezom u svakodnevnim životnim prilikama.

Običan ručak

Osnovni obrok i jedini koji, istini za volju, zaslužuje da se nazove obrokom tokom kojeg jedna zajednica međusobno deli pripremljenu hranu, događao se na kraju dana. Grci su ga nazivali *deipnon*. Inače, Heleni su obično doručkovali odmah nakon buđenja. Doručak je bio brz i sastojao se od nekoliko parčića proje, kolača od ječma ili pšenice. Običaj je bio da se komadići umaču u vino (*akratismos*). Drugi dnevni obrok se pripremao u podne. Bio bi to brz ručak – takođe samo nekoliko parčića kolača začinjjenih po želji i po ukusu. O ovim obrocima nema mnogo podataka. Međutim, večera je bila jedini obrok koji je zahtevao određenu organizaciju i na večeru bi eventualno bili pozivani prijatelji. No, pre nego što se upustimo u opisivanje toka same večere (*deipnon*-a), naglasićemo da je za ogromnu većinu Grka i taj, najvažniji dnevni obrok bio veoma skroman. Svakodnevna ishrana Grka bila je, može se slobodno reći,

“ishrana ljudi koji su bili masovno mršavi i koji nisu jeli gotovo ništa...”, pisao je Aristofan u “Pčelama” (stih 674). Dva teksta pružaju mogućnost da se više sazna o svakodnevnoj ishrani Grka: u jednom se govori o nemaštini, a u drugom o izobilju. Prvi je pisao pesnik, komičar, Poliokos: “Sva punoća sastojala se od jednog otužnog ražanog kolača napunjenog slanom – to bi svakom od nas sledovalo dva puta tokom dana. Dodajmo tome ipak i nekoliko smokvica, a ponekad, samo u retkim prilikama, pekli bismo i jedan šampinjon; nekad bismo hvatali ponekog puža koji bi umakao iz visoke trave, a nekad bismo pojeli i samu travku samoniklu iz zemlje ili čak jednu iscedenu maslinu; sve bi to bilo zaliveno nekakvom vinčinom sumnjivog porekla¹⁴.” Drugi pisac, Aristofan, govori kako su seljaci iz okoline Atine svetkovali u periodima mira: “Hajde ženo, ispeci nam tri tepsije pasulja, u njega nam umešaj zrna pšenice i iznesi nam smokvice. Neka se iz moje kuće donese drozd i dve zebe. Imamo i kiselog mleka i četiri parčeta zečetine. Donesite to momci, tri za nas i jedno dajte ocu. Zatražite od Eskinadesa mirisne mirte i grane sa lišćem, a dok vi budete dolazili iz sveg glasa pozovite Karinadesa da dođe i da popije s nama jedan do vrha pun pehar; jer Bog nam je zaštitnik i koristan je u našim poslovima¹⁵.” Ovaj primer dobro opisuje pripreme za *deipnon*, ne obraćajući pažnju na veliki prateći dekor koji u svojim delima na scenu postavljaju Ksenofan i Platon – oba pišući baš o gozbama. Primeri ova dva pisca nisu reprezentativni jer opisuju gozbe koje se priređuju za jedan manji deo društva, najčešće za bogate iz starih, uglednih porodica, ljude koji još uvek drže dizgine vlasti u svojim rukama i žive u gradovima. Opis koji sledi nije, dakle, opis večere koju organizuje bilo koji Grk.

Večernja ceremonija

Poziv na *deipnon* izgovara se neposredno, glasno izgovorenim rečima ili preko posrednika, obično nekog roba. Zvanice opslužuje profesionalna posluga, ljudi koji unose/iznose tanjire (stočiče), koje su stari

14 Poliokos, fragment 2 Kock; apud Athenee, “Deipnosophisti”, II, 60. god. p.n.e.; francuski prevod A. M. Desrousseaux, Pariz, Les Belles Lettres, 1956.

15 Aristofan, “Mir”, stihovi 1144–1155.

Grci nazivali *parazites*. Zvanicama je dužnost da motre na svoj izgled, na odeću u kojoj će se pojaviti pre no što stupe u salu predvidenu za gozbu. Za takvu salu je postojala posebna reč *andron*, ili – prostor za ljude. Sam naziv prostorije sadrži u svom značenju i jednu od karakteristika grčkih gozbi: žene ne učestvuju. Ukoliko se i pojave, to nikada nije zato da bi se i same priključile gozbi. U *andronu* su pripremljeni ležajevi postavljeni duž zidova same prostorije. Broj ležajeva varirao je u zavisnosti od raspoloživog postora. Ljudi bi se izuvali pre nego što bi legli, nekada sami, a nekada u paru, potom bi se oslanjali svojim levim laktom na jastuk i počinjali da jedu i piju u poluležećem položaju. Ležaj desno od domaćina bio je počasno mesto. Pored svakog ležaja stajao bi pokretni stočić na koji se mogla odložiti hrana, baš onako kako su najčešće i prikazivani prizori gozbi na starim grčkim vazama. Porcije bi bile prethodno aranžirane na tanjirima, viljuške i noževi nisu bili korišćeni. Kašike su služile za sipanje sosova, ali najčešće bi se parčići hrane umakali u sos i prstima prinosili zajedno sa parčetom proje ili hleba. Salveta i ubrusa nije bilo – kugle hleba su služile da se očiste prsti. Posluženje su donosili najčešće robovi.

Redosled obroka je uvek bio isti: najpre se jede, potom se odnose prvi stočići na kojima je služena hrana i donose se novi na kojima se služi desert. Tek nakon slatkiša počinje *symposion*. U tu čast, u salu za gozbu unosi se vaza ogromne zapremine, koja se nazivala *cratere* i posluga započinje sa mešanjem vina i vode u njoj. Nakon toga vaza se podiže posebnim ručkama i zvanicama se pune pehari. Pre nego što bi počeli da piju, Grci bi prosuli malo vina na pod u čast određenih božanstava. Prvi *cratere* bio bi posvećen Zevsu i olimpijskim bogovima, drugi bi se pio u slavu heroja, a treći u čast Zevsu Spasitelja (*Soter*). Dosiapanje vina u pehare regulisao je domaćin *symposiona*, ili *simpoziark*, koji je vodio računa da među zvanicama vlada harmonija, kontrolišući istovremeno i stepen kolektivnog pijanstva. Trenutak *symposiona* je trenutak za razgovore, za slušanje muzike, ili igranje kotabe, naročite igre koja se sastojala u tome da se na dnu pehara sačuva kapljica vina i da se potom uvežbanim, veštim pokretom prebaci u pehar nekog drugog gosta. Tek tokom poslednje faze gozbe mogle bi da se uvedu kurtizane.

Koliko god da Grci nisu mnogo pažnje posvećivali fazi u kojoj se jelo, o *symposionu*, o ritualnom is-

pijanju vina su bili veoma rečiti, inspirisani da pišu čitave disertacije. Opisi hrane, tj. kuhinje, ukusa, jela, arome i receptata, kod Grka se pojavljuju tek kasnije, dok je ritualno konzumiranje vina bilo, može se reći, suštinska odrednica grčke kulture. Tu, tokom *symposiona*, nastala je arhajska poezija, oprobali su se prvi politički besednici, rođena je (*klasična grčka*) filozofska misao. Bilo je to mesto za teoretisanje i za “problematizaciju” svih i svakakvih zadovoljstava, kako kaže Mišel Fuko.

Obroci koji su opisani bili su organizovani među prijateljima i predstavljali su vezivnu materiju svakodnevnog društvenog života u urbanim sredinama. Mogao bi se opisati i sličan skup za trpezom na kojem su prisutne zvanice odabirane i po nekim drugim kriterijumima, bilo da je reč o nekom posebnom kultu, sektu ili jednostavno o porodičnom okupljanju. Mnogobrojne su bile i nezavisne grupe, posebne zajednice (*koina*), koje su slavile nekog svog heroja, ili su odavale počast nekom lokalnom božanstvu, ali je zajedničko svima bilo da se kao osnovni ritual zajedništva najpre obavi žrtvovanje, a odmah zatim i zajednički obrok. Takva okupljanja su i po broju zvanica i po izboru prostora u kojem su bila održavana, podsećala na gozbe koje su se održavale i u kućama uglednih domaćina. Način na koji su se završavale takve gozbe, sličan je velikim, javnim gozbama organizovanim za sve građane, bez izuzetka.

Javne gozbe

Javne gozbe su prilika da se na jednom mestu okupe svi građani zajedno sa svojim političkim predstavnicima. Raznolikost tipova gozbi je fascinantna. Da se ne bismo upuštali u klasifikaciju raznih tipova gozbi, predstavimo šemu koja je, iako nije striktno hronološki sređena, organizovana prema kriterijumu velikih istorijskih razdoblja antičke Grčke. Zapravo, forma javne gozbe direktno je u vezi sa vrstom političkog režima i Grci su to nazivali *politeia*. Pojam “javne gozbe” pojavljivao se u jezičkoj formi kao “obrok demosa” (*demothoinia*), ali taj termin se retko kad koristio u svakodnevnom govoru, osim u delima koja opisuju različita razdoblja antičke Grčke ili antičkog Rima. U najvećem broju slučajeva pridev “javni” (u smislu civilnog društva, građanske zajednice) a odnosi se na obrok, nije pridodat korišćenom

izrazu, već se samo mogao izvesti na osnovu arheoloških činjenica vezanih za sliku gozbe – bilo literarne ili epigrafske.

Na jednom mestu Aristotel u “Politici” ukazuje da su Grci bili veoma osetljivi na postojanje brojnih vidova javnih gozbi pokušavajući da objasni njihov nastanak i njihovu funkciju u kontekstu istorije kulture i nacionalne tradicije. “Izgleda da je uvođenje sistija takođe starijeg datuma; na Kreti potiče iz vremena Minojeve vlade, a u Italiji je još mnogo starije. Tamoshnji poznavaooci tradicije kažu da je kralj Ojnotrije bio neki Ital, po kome su se Ojnotri, promenivši ime, prozvali Italci (...). Kažu da je taj Ital, Ojnotre koji su bili stočari načinio zemljičarima, da im je dao druge zakone i da je prvi uveo sistije. Taj običaj zajedničkog obedovanja kao i neki njegovi zakoni još uvek se održavaju kod nekih njegovih potomaka(...) Treba znati, uostalom, da su ljudi u toku vekova pronalazili ove i ostale institucije po nekoliko puta ili, bolje rečeno, bezbrojno mnogo puta, jer nužda nalaže šta treba raditi¹⁶.”

Između dve bitke u “Ilijadi” ili između dva putovanja u “Odiseji”, Homer je takođe gozbe prikazao kao mesto za uzdizanje velikih ljudi toga doba i njihovih slavni deli. Evo i jednog kratkog primera: “Pošto je molitva okončana, ječam i proso podeljeni, podiže se njuška životinje koja se zakolje, odere, pa joj se vade dugačke kosti (*meria*) i odvajaju dve polutke jedna od druge; onda se koža bogato i dobro natrlja mašču, a ispod kože se stavljaju manji parčići sirovog mesa, da bi započelo pečenje na vatri od veoma suvih grančica. Zatim se *splankhna* (najbolji delovi iznutrice) nabijaju na ražnjiće i peku iznad vatre. *Splankhna* se jede tek kada se dobro ispeče. Najveći deo sirovog mesa se seče i priprema za posluženje zvanica. Isečeni parčići se takođe stavljaju na ražnjiće, peku se s naročitom pažnjom i konačno vade iz vatre. Kada se ovaj posao završi i hrana pojede, počinje slavlje i nema tog srca koje bi se moglo požaliti na obrok tokom kojeg je svako dobio svoj deo¹⁷.” Ove gozbe Homerovih ratnika imaju savim preciznu funkciju u

16 Aristotel, “Politika”, VII, 10, 1329 b; francuski prevod J. Tricota, Pariz, Vrin, 1955.

17 Homer, «Ilijada», II stihovi 417–453; francuski prevod P. Mazona, Pariz, Les Belles Lettres, 1937.

okviru zajednice koju čine herojske krunisane glave, glavešine grčkih gradova¹⁸. U tom kontekstu, gozba koju nam opisuje Homer ne može da se upoređuje s javnim gozbama kojima ćemo posvetiti više pažnje.

Arhajske gozbe

Na samom početku urbanizacije antičkog društva, dakle još iz arhajskog doba (od VIII veka p.n.e. do kraja VI veka p.n.e.), postoje arheološki, tekstualni i ikonografski dokazi koji potvrđuju da su se i u toj epohi organizovale javne gozbe. Gozbe su u to doba bile važna karika društvenog sistema pomoću kojih se uspostavljala struktura i kodeks razmene. Služile su da se učini ili uzvratu usluga, a organizovane su među ljudima istog socijalnog statusa koji su nazivani *aristoima* ili najboljima. Gozbe su mesto za uzajamno uvažavanje, prilika da se neko pozove u goste ili da se uzvratu poziv, gradsko središte i mesto za okupljanje na kojem se učvršćuje osećanje pripadnosti istoj društvenoj grupi, bilo da je reč o sugrađanima bilo da se radilo o gozbama organizovanim u čast građana iz neke druge gradske zajednice. Gozbe, tako sjajno prikazane na starogrčkim vazama, ne predstavljaju predah ratnika između dve bitke niti način da se pobegne u privatnost, daleko od javnih obaveza – da se kratko predahne od vojne službe ili političkih poslova¹⁹.

Koje su to karakteristike koje odlikuju slike arhajskih gozbi? Prvo – približno uvek isti broj okupljenih zvanica (što je moguće odrediti po sličnostima u stilu odevanja, prema istovetnoj gestikulaciji ili specifičnom položaju tela). Ove su karakteristike prikazane na islikanim keramičkim posudama. Drugo, okupljene zvanice su isključivo odrasli muškarci što se može zaključiti na osnovu činjenice da na slikama svi

18 E. Scheild, «Darivanje u Homerovim delima», Nancy, PU Nancy, 1994; Pogledati takođe G. Bruns. "Kuchenwesen und Mahlzeiten, Archaeologica Homericum II", Q, Göttingen, 1970.

19 Interpretacija po kojoj su arhajske gozbe bile aristokratska manifestacija privatnog karaktera sreće se u većini knjiga. Autor ove studije smatra da u to vreme nije postojalo jasno razgraničenje između javnog i privatnog života, bar kada su u pitanju gozbe. Pogledati argumentaciju koju je autor izneo u tekstu "Gozba za grad".

nose bradu (reč je o prizorima islikanim na korintskim amforama i kraterima za mešanje vode i vina). U društvu odraslih muškaraca prikazani su najčešće golobradi mladići, ili, veoma retko, žene, a stočići i pehari bili su istovetni na svakoj slici. Treće, vidi se da likovi koji se pojavljuju u poluležećem položaju, oslonjeni na svoj levi lakat, ne jedu, čak uopšte ne drže hranu u svojim rukama (izuzetak je scena oslikana na krateru sa Euricijusa²⁰, u kojoj Heraklit drži u jednoj ruci nož, a u drugoj najverovatnije parče mesa; smatra se da je umetnik želeo da prikaže kako je sam Heraklit upravo završio sa deljenjem mesa ostalim zvanicama). Ono što čudi i više od tog jedinstvenog detalja (Heraklit sa nožem i parčetom mesa u rukama) jeste podatak da okupljeni oko Heraklita ne drže u svojim rukama čak ni pehare s vinom. Njihov položaj je statičan, a hijerarhija veoma precizna. Pogledi zvanica su uglavnom uprti u lik do sebe čime je umetnik želeo da ukaže na neposrednu razmenu. Sama slika ne pruža odgovor na pitanje gde se odigrava gozba, ali prisustvo određenog stila nameštaja navodi na zaključak da je u pitanju zatvoren prostor, moguće unutar nekog javnog gradskog zdanja, ili možda u *oikosu* nekog veoma uglednog, imućnog domaćina. Konačno, u okruženju oko zvanica nalaze se razni predmeti čija je osnovna namena da se precizira status zvanica, a uporedo i status same gozbe. Pomenućemo samo nekoliko takvih predmeta: posude za vino, muzički instrumenti i krune, lovačko i vojno naoružanje. Neki predmeti pojavljuju se više puta što ukazuje na redovno zanimanje zvanica u svakodnevnom životu. Ako pažljivo pogledamo videćemo i pse čime se naglašava sveprisutna atmosfera sinergizma i sadejstva, ne samo među ljudima već i između ljudi i domaćih životinja. Osim toga, uočljiva je i komplementarnost prizora oslikanih na dvema stranama posude: s jedne strane vidimo prizore iz rata – odlazak i povratak ratnika iz boja i ti prizori su pandan sceni gozbe koju je umetnik naslikao s druge strane amfore. Na krateru s Euricijusa, scena gozbe je inkorporirana u niz prizora koji prikazuju situacije na bojnopolju: borbe oklopnika, strelce koji odapinju strele iz svojih lukova, konjanike koji jurišaju. Slikar nije precizirao ni

20 Korintski krater, Muzej Luvr, eksponat E635.

trenutak održavanja gozbe niti tačno vreme, ali je odlučio da prikaže scene koje su, po njegovom uverenju, sadržinski važne. Poseban naglasak je stavio na vrednosti kao što su zajedništvo, razmena, srodnost (*homoiotes*) sugerišući nam da one jačaju povezanost unutar grupe zvanica. Islikani prizori arhajskih gozbi su višeznačni jer ukazuju na raznorodnost društvenih veza toga doba, jer potvrđuju društvene, verske i građanske dimenzije arhajskog društva. Zadržimo se kratko na ulozi gozbe u definisanju pojma “građansko”.

Uloga gozbe kojom se ovde bavimo jasno se uočava kada se analizira proces integrisanja omladine u aktivnu društvenu zajednicu. Isključeno je da gozbama prisustvuju mladi, kao i žene, stranci i robovi. U nekim stihovima se mladi ipak pojavljuju na gozbi. Npr. na svečanosti upriličenoj da bi se obeležilo stupanje omladine u svet odraslih ljudi, mladi Kretois dobija na poklon od svog starijeg ljubavnika jednog vola, jedan pehar i kompletnu ratnu opremu – tri poklona koja jasno simbolizuju osnovna društvena prava koja bi trebalo da dobije mladić: pravo da žrtvuje, pravo da prisustvuje obrocima i *symposionu* i pravo da nosi oružje. Ova prava su podjednako važna kao i ona kojima se dozvoljava učešće u radu parlamenta i suda. U velikom broju gradova sticanje osnovnih građanskih prava i obaveza značilo je biti prihvaćen kao drug za stolom i u jelu.

Neki arhajski gradovi su načinili i dodatni korak kada su institucionalizovali čin javnih obedovanja. Tako su npr. gradovi Sparta i Krit u svoje ustavno zakonodavstvo uneli odredbe o obaveznom prisustvovanju javnim gozbama, čime su jednu aristokratsku privilegiju *par excellence*, pretvorili u redovnu građansku obavezu. Onaj ko bi propustio da prisustvuje gozbi bio bi isključen iz ostalih javnih dešavanja. Gozba (*sussition* na Sparti i *andreia* na Kritu) je time zapravo bila opštepriznata kao jedan od ključnih elemenata, bazična odrednica pojma “građansko”.

Drugi gradovi, npr. Atina, nisu sledili ovaj primer. Tokom iste epohe u Atini se uspostavlja specifična struktura javne gozbe i ta okupljanja gravitiraju uglavnom oko stambenih delova grada (*hestia koine*): obroci sudija na koje se pozivaju ugledne ličnosti i *parasites*, osobe s primarnim zaduženjem da raspodele pripremljenu hranu (ovde nije reč o profesionalnoj posluži zaposlenoj na privatnim gozbama, o

čemu smo pisali u prvom delu teksta). U Atini se nije radilo o okupljanju svih građana na gozbi u jednom gradskom centru, kao npr. u Sparti, već je postojao običaj da se delegira određeni broj uglednih gradskih predstavnika koji prisustvuju obroku sa zadatkom da zastupaju sve građane. Takvi običaji ipak vode istraživanje u istom pravcu kao i institucionalizovane gozbe na Sparti i na Kritu: priznati su značaj i važnost zajedništva, ali ono se u Atini razlikovalo usled primene apstraktnijih pravila predstavljanja. U Atini je to bilo zajedništvo koje se posebno izražava za svaki društveni sloj, ali koje je bez obzira na to obavezno, kako se i ukazuje u jednom Solonovom zakonu (596. godine p.n.e.). Imperativ da se demonstrira zajedništvo nalaže obavezu svakom građaninu Atine da dođe i da se posluži na gozbi onda kada na njega dođe red.

Tako je, eto, prisustvo na javnim gozbama organizovanim u arhajskim gradovima bilo zapravo sinonim za učestvovanje u javnom poretku, u aktivnom životu grada. Ako delim sto i jelo sa drugim građanima – dakle i ja sam građanin – i obrnuto, ako oni dele isto to sa mnom oni su građani kao i ja. Zajedništvo je bilo, kao što možemo da zaključimo, veoma izražena društvena vrednost; kao i ostala društvena pravila iz arhajskog razdoblja i ono je služilo da bi se potpunije odredio domen političkog delovanja u društvu.

Klasične gozbe

U doba klasične Grčke (od V do IV veka p.n.e.), zajedničke javne gozbe razlikovale su se od grada do grada. Gradski centri uglavnom nisu menjali institucionalni okvir koji je bio uspostavljen još u arhajsko doba i u tom smislu nije zabeležen značajniji pomak u organizovanju javnih gozbi: *homoioi* (oni koji liče, bližnji) u Sparti su neprekidno, gotovo svakodnevno, zajednički organizovali *sussition*. Pravila su čvrsto bila uspostavljena i svi su ih se pridržavali. Između ostalog, nije bilo dozvoljeno da se razvija bilo kakva nova forma javnih gozbi, računajući i nekoliko žrtvenih gozbi vezanih za proslave velikih praznika.

Međutim, suprotno Sparti, drugi gradovi su negovali raznolikost formi javnih gozbi. Reč je, pre svega, o gradovima u kojima zajedničko obedovanje nije predstavljalo odrednicu samog građanskog poretka. U tom smislu, u Atini je negovana tradicija gozbi pri-

ređivanih u skladu s verskim kalendarom. Tim gozbama su prisustvovala delegacije odabrane prema posebnom ključu – *tholos*, drugim rečima, poziv na ovakve gozbe predstavljao je veliku čast. Sama gozba se odvijala u gradskoj većnici, a domaćini koji finansiraju posluženje bili su bogati, ugledni i politički značajni Atinjani. Veliki broj pisaca toga doba pronalazio je inspiraciju u ovakvim događajima i mnoga književna dela na različite načine opisuju ova tradicionalna okupljanja: od komičara poput Aristofana, preko tragičara, npr. Euripida i njegovog dela “Ijon”, do filozofa kao što su Platon i Aristotel koji su svojim kritičkim tekstovima podsticali čitaoce na dublju refleksiju i analizu. Ukratko, čitava plejada različitih autora i njihovi raznorodni tekstovi nastali u razdoblju između V i IV veka p.n.e. predstavljaju, sasvim izvesno, koherentnu građu za ozbiljna istorijska istraživanja.

Atinski praznici bili su organizovani u sklopu žrtvenog rituala i završavali su se velikim javnim gozbama. Gradske vlasti su uvele čak i precizna pravila za organizovanje izuzetno važnih gozbi, uvođenjem naročite liturgije, *hestiasisa*. Ta pravila su podrazumevala nominovanje deset građana Atine (iz svake plemenske zajednice po jedan predstavnik) zaduženih da obezbede javni obrok. Ovo pravilo je važno za praznik Panateneja koji slavi boginju Atinu, a možda i za Dionizije, praznik u čast boga Dionisa. Nominovani građani zaduženi za liturgije, *liturzi*, morali su o svom trošku da organizuju pripremanje obroka. U slučaju da nisu bili nominovani *liturzi*, kojima je nominacijom ukazana naročita počast pa su samim tim bili obavezni da prihvate imenovanje, gradska zajednica bi pripremala velike gozbe koristeći namirnice uzgajane na javnim površinama i domaće životinje posebno uzgajane za žrtveni ritual. Dodatna sredstva su nabavljana iz gradskih fondova ili su gradovi saveznici davali svoj doprinos kada bi to bilo zatraženo od njih... Značaj *hecatombesa*, njihova relativna učestalost (najmanje jednom mesečno), mesto održavanja gozbe (uglavnom u srcu grada), građani koji se guraju i prave gužvu, toliko elemenata koji nam pružaju zamišljeni prizor Atine preplavljene mirisom krvi i pečenog mesa.

Gradovi su priređivali i drugačije vidove zajedničkih gozbi, gozbe koje su bile manjih razmera. U *prytaniee*, periferne delove grada ili u sporedne prostorije

gradske uprave, Atinjani su pozivali na gozbe strance u prolazu kojima su želeli da odaju posebnu počast, npr. ambasadore drugih velikih gradova. Tu ubrajamo i izvestan broj onih kojima je Atina odavala počast zbog ličnih ili nasleđenih zasluga: i oni bi povremeno bili pozivani na gozbu u *prytaniee*. Ovaj vid odavanja počasti datira iz arhajskog razdoblja i retko je poštovan u doba klasične Grčke. Ipak, budimo precizniji. U one koje grad Atina želi da nahrani, spadaju i potomci dvojice ubica tiranina Hiparka (tiranin koji je vladao u VI veku p.n.e., Pisistratov sin): dakle naslednici Hermodiosa i Aristogitona.

Još jedno javno mesto rezervisano za malu grupu zvanica bilo je *tholos*. Reč je o zgradi u obliku kruga koja je konstruisana na obodu *prytaniee*. Građani članovi gradskog Saveta (*boule*), određeni nasumično, metodom slučajnog izbora, prisustvovali su konstantno svetkovinama organizovanim da bi se obeležio deseti deo godine²¹. Grad im je dodeljivao nadoknadu za hranu i oni bi se svakodnevno okupljali da obeduju zajedno tokom svog “dežurstva”.

Ako je verovati Plutarhovim zapisima, Atinjani su takođe pozivani na gozbe koje su organizovali atinski velikodostojnici, političari uglavnom. Pojedinci, npr. Simon, Nisija ili Alkibijad često organizuju ovakve gozbe, dok npr. Perikle odbija da sledi taj običaj. Ovakvi oprečni stavovi zapravo ukazuju na razlike u političkom stilu koji pretpostavlja da je održavanje gozbi uslov gradskog zajedništva a ne samo pitanje afiniteta prema javnim gozbama. Aristokratskoj velikodušnosti koja u krajnjoj instanci proizvodi odnos koji potvrđuje moć i zavisnost gostiju od imućnih, velikodušnih domaćina (dakle određenog odnosa prema samom *demosu*, narodu, građanima), suprotstavlja se demokratska volja i stil s osnovnom porukom – da se lični imetak drži izvan političkog života i van neposrednog političkog procesa. Perikle je smatrao da je ispravno da se građani “nahrane” tako što bi im se redistribuirala dobra koja im inače pripadaju i stoga donosi odluku da se uvedu nadoknade za političke poslove, ili *misthos*. To nije isto što i otvoriti vrata svog doma i pozvati lojalne građane na zajednički obrok, za svojim stolom.

21 Pogledati takođe S. G. Miller, “Prytancion, Funkcija i arhitektonske forme”, Berkeley i Los Angeles, 1978.

Različiti tipovi javnih gozbi i sva pitanja vezana za ovaj fenomen antičke Grčke našli su svoje mesto u književnim ili filozofskim tekstovima klasične epohe, i u skladu sa novim civilizacijskim shvatanjima i specifičnostima određenog autorskog pristupa, prikazivani su, analizirani i svrstavani na sasvim nov način. Ali, odgovori na brojna suštinska pitanja ne mogu se pronaći ni u klasičnim grčkim komedijama, niti u tragedijama, a ni u filozofskim tekstovima, već se samo, tu i tamo, mogu otkriti fragmenti jedne šire slike, delovi zaturene istorije pomoću kojih nastojimo da udahnemo život pojmu zajedništva u jelu i piću nastalog u dalekoj prošlosti, kao što smo učinili i mi u jednom od prethodnih pasusa citirajući, između ostalih, Euripida iz njegovog “Ijona”. Ovo delo pruža mogućnost da se vidi u kojoj meri je pripovedanje o tipovima i formama zajedništva u gozbi, u samoj Atini predstavljalo integralni deo jedne šire refleksije na temu tadašnjih političkih režima – *politeia*. U tom smislu, u Euripidovom “Ijonu” je oko teme gozbe ispreplitan čitav niz pitanja o poznavanju i priznavanju građanstva. Ijon, mladić čiji nam društveni status nije poznat, postepeno se integriše među punopravne, odrasle građane Atine na osnovu svog prisustva gozbama. Gozba je zbog svoje društvene funkcije mesto koje je odabrao Krez da otruje Ijona, jer upravo na gozbi Ijon stiče određeni politički legitimitet. U Aristofanovoj “Skupštini žena”, pisac transformiše grad u mesto na kojem se održava velika gozba da bi u okviru svoje scenske postavke razvio radnju pogodnu za promišljanje svega što u najvećoj meri karakteriše demokratiju. Platon u “Zakonima” i Aristotel u “Politici” nastoje da predstavljaju zajedničke javne gozbe u svojim idealno zamišljenim gradovima i poteškoće na koje nailaze u svojim delima proizlaze iz narastajuće promene u funkciji javnih gozbi u tipičnim gradskim sredinama IV veka p.n.e. Ima još mnogo sličnih tema kojima bismo se mogli pozabaviti i koje zaslužuju da budu obrađene. Ovde ih pominjemo samo da bismo predočili do koje mere su zajedništvo za stolom i u jelu važni za poimanje običaja i značaja imaginarnog u gradovima klasične Grčke.

Helenističke gozbe

S početka helenističke i rimske civilizacije, od kraja IV veka p.n.e. pa sve do prvih vekova nove ere, na-

stali su brojni dokumenti koji našu pažnju preusmeravaju na jedan poseban tip javne gozbe – onaj koji dobročinitelji organizuju i poklanjaju svojim gradovima. Gozbe sudija ili gozbe koje su finansirali gradski velikodostojnici ili uprava nisu sasvim iskorenjene, no o takvim se gozbama više ne govori. Oni koji se veličaju u počasnim dekretima su dobročinitelji i zahvaljujući tim pisanim tragovima danas su nam poznati detalji o organizacionim, materijalnim i običajnim normama, znamo više i o zvanicama, domaćinima, mestima za održavanje javnih gozbi²². Paradoksalno je što smo morali da čekamo na otkriće značajnih tekstova pisanih od III veka p.n.e. na kmenu da bismo saznali više detalja o javnim obrocima i okupljanjima. Organizacija tih slavlja bila je precizno ustanovljena pravilima proisteklim ili sadržanim u gradskim aktima ili pravilima koje su nameštale ugledne porodice (pojedinci). Zahvaljujući tim spisima kao i arheološkim dokazima, danas znamo na kojim mestima su se gozbe održavale kao i imena pojedinaca koji su ih organizovali. Najčešće je gradski centar korišćen za održavanje proslava: javno mesto (*agora*), gradski gimnazijum, svetilište i druge javne zgrade pominju se kao mesta pogodna za javna okupljanja i gozbe, jednom rečju, svi gradski prostori na kojima je bilo moguće postaviti ležaljke ili pripremiti jastuke i divane pod uslovom da su sve zvanice mogle da stanu u isti prostor. Saznajemo, takođe, i da je inventar korišćen na gozbama bio čuvan u posebnim ostavama, od ležajeva i jastučića do pehara i kazana.

Postojala su i posebna pravila u pogledu sastava samog obroka. U pisanim dokumentima pronalazimo tekst u kojem se izražava zabrinutost u pogledu količine mesa žrtvovane životinje pa se stoga propisuje minimalna količina mesa za svaku zvanicu i način na koji se meso mora pripremiti za jelo: pečeno na ražnjićima ili kuvano u kazanima. Žitarice su pripremane za jelo ili u formi kaše ili kao proja, hleb, pecivo, katkad i kolač, a bitno je bilo da je sve pogodno da se garnira mesom, sosovima ili začinima. Bez vina nije se ni mogla zamisliti gozba, pa su poreklo vina i propisane količine dobrotvori katkad una-

22 Zaključci prezentovani u ovom tekstu bazirani su na studiji koja je obuhvatila izučavanje više od tri stotine grčkih natpisa.

pred određivali. Točilo se takode slabo vino ali obično u prilikama kada bi bili servirani lakši obroci. Tokom gozbe zvanicama se deli sve što se može zamisliti, od hrane do novca.

Konačno, poznati su nam i akteri tih helenskih okupljanja za trpezom i domaćini i zvanice. Kao što smo već ukazali, domaćini su u različitim prilikama bili razni dobročinitelji, ugledni građani spremni da odreše kesu i plate sve što je trebalo da bi se organizovala gozba za čitavu gradsku zajednicu. Njihove javne funkcije variraju od opštinskih sudija, preko organizatora javnih konkursa, do sveštenika ili sličnih polubožanskih javnih likova. U tekstovima koje smo pomenuli često se pojavljuju imena nekolicine ljudi koji su, kako se čini, posvetili svoje živote organizovanju gozbi u svojim gradovima i koji su, po svemu sudeći, bili uglavnom na političkim funkcijama. Tako je jedan Grk po imenu Kleanaks, koji je živeo na samom početku nove ere u gradu Kimeu na Eolidi, u regionu Male Azije, dobio zahvalnicu grada u kojem je organizovao brojne javne gozbe. U zahvalnici se nabrajaju sve prilike povodom kojih je priređivao gozbe: onda kada je bio sveštenik Dionisa od Pandemosa, potom kada je izabran za *prytana* (funkcija civilnog magistrata), onda kada su slavljene razni uspešni gradski izbori kao i prilikom udaje ćerke pisca zahvalnic²³. Stoga su građani Kimea glasanjem doneli odluku da se Kleanaks kruniše zlatnom krunom. Priređivanje javnih gozbi bilo je konstanta svih formi javnog života.

Pozivi na gozbu bili su veoma zvanični. Obećanje je dato javno, pred skupom građana, jedan glasnik saopštava poziv u četiri dela grada, ili nakon usmene objave, čitanja, postavlja tekst poziva na posebno mesto predviđeno za to. Kategorije zvanica su brižljivo određene i definisane i te pisane objave su danas vredno svedočanstvo o realnom prisustvu različitih socijalnih staleža na javnim gozbama i o stepenu njihovog učešća u javnom životu grada. Ti dokumenti su dragoceni zbog svoje preciznosti jer pružaju sasvim jasnu sliku tadašnjeg društva: robovi su se držali podalje od takvih javnih događanja, žene i deca nisu smeli ni da pridu mestu gde se održavala

23 R. Hodot, "Kinski dekret u čast sudije Kleanaksa", The Getty Museum Jurnal, vol. 10, 1982.

gozba iako su za njih katkad pripremane posebne svetkovine. Najčešće zvanice su sudije ili gradski zvaničnici na aktivnoj funkciji, tek za njima dolaze ostali građani. U zavisnosti od epohe i od grada broj stranaca u prolazu varira, a isto važi i za goste iz susednih gradova. Dokumenti u kojima se pominje veći broj zvanica nastali su tek kasnije. Ipak, naglasićemo da su gozbe bile više ili manje otvorene za niže slojeve građanstva u zavisnosti od toga kojim su povodom bile organizovane. Npr. Kleanaks je pozvao na gozbu u Kime ogromnu gomilu na jedno venčanje, dakle na privatnu proslavu. Međutim, prilikom javnih svetkovanja, status pozvanih nije uvek bio isti. Na praznik mrtvih, okupljala se svekolika zajednica grada Kimea, čak i robovi, dok su na proslavu jednog tradicionalnog gradskog praznika, sličnog slavljenju lovora (u našim današnjim kulturnim okvirima bila bi to neka patriotska proslava), bili pozvani samo poslanici, sudije i ugledni građani (čitaj bogati). U takvim prilikama je tradicija nalagala da se poštuju drevni običaji grada te nije postojao ni minimum slobode izbora kod sastavljanja liste zvanica.

Gozbe, međutim, nisu uvek mogle da se upriliče po pravilima. Razne pošasti, ratovi sa spoljnim neprijateljima i česti građanski ratovi mesecima su, čak godinama, onemogućivali priređivanje skupih kulturnih manifestacija i svetkovina, a posebno krvavih žrtvenih pirova i javnih gozbi. U razdobljima kada je postojala mogućnost za svetkovanje, javna okupljanja su predstavljala bitan element u očuvanju političkog režima s uglednim građanima na čelu²⁴. Građani su zapravo voleli te gozbe na kojima su se međusobno mešali bez bojazni da bi ih neko mogao dislocirati ili ekskomunicirati na javnom skupu. Zajednički imenitelj tih gozbi bilo je snažno versko osećanje i zadovoljstvo da se bude u društvu sugrađana i da se pri tom, pije i jede do milje volje. Iako su tražili da se gozbe što češće održavaju, građani su umeli i da izraze svoju zahvalnost onima koji su ih organizovali, uključujući tu i pružanje podrške političkim ličnostima na čelu zajednice. Osim toga, javne gozbe bile su i prilika da određena grupa građana održava i jača uspomene na nekoliko zaslužnih porodica.

Eto, to bi u glavnim crtama bila istorija javnih obožavanja u građanskim sredinama antičkog sveta. Za-

24 Pogledati na tu temi i P. Veyne, "Hleb i cirkus", Pariz, 1976.

što bi se neko odlučio za razradu ove specifične teme? Zato da bi izbegao rizik nepokretne, statične istorije skućene na opisivanje grčkih gozbi kao poglavlja o svakodnevnom životu i da ne bismo ovu tematsku celinu sveli na jednu strukturu antropologije zatvorene za nova otkrića i promene. Iako su javne gozbe odraz različitih formi građanskih političkih režima, baš zahvaljujući njima moguće je uključiti u do sada istraženu oblast i neka nova otkrića i, prema potrebi, menjati i prilagođavati ugao pri proučavanju običaja koji se proteže kroz dug period istorije. Tokom tog (istraživačkog) puta, značaj zajedničkih gozbi i njihovih raznorodnih društvenih aspekata u kontekstu pojma “građansko društvo”, nameće pitanje o izvesnosti prekida ovog običaja koji je oduvek zauzimao značajno mesto u klasičnoj istoriji, bilo da je u pitanju istorija kulture ili politička istorija(?). Neki drugačiji pristup izučavanju građanskih i javnih gozbi kod starih Grka, rezultirao bi, van svake sumnje, novim, drugačijim saznanjima.

Grk koji je živeo u I veku n.e. mogao je bez naročitih posledica da se opruži na gozbi koju je priredio Agaton svojim prijateljima, kao što je Sokrat mogao u IV veku p.n.e. da dođe u atinski kvart Seramike da bi prisustvovao gozbi Panateneja. To su te nepromenljive karakteristike grčkih javnih okupljanja građana za trpezom na koje bi pre svega trebalo ukazati. Međutim, isti taj Grk nije ništa shvatao o sistemu liturgije *hestiasis* i on bi verovatno odlučio da se za “prijetan obrok” zahvali domaćinu, dobročinitelju. Kada bi se neki istraživač upustio u analizu predmeta iskopanih u nekom grobu gde bi pronašao kazane, žice za ražnjiće i kratere ostavljene pokraj preminulog kao predmete koji ukazuju na status tog čoveka za života, ili kada bi krenuo da kopa po ostacima drevnih građevina u kojima su se nalazile sale za gozbe, možda da dešifruje ime dobrotvora izgravirano na zidu nekog od brojnih javnih zdanja u nekadašnjim helenističkim gradovima, čak i kada bi pokušao da sledi avanture Odiseja ili Ijona, ili da čita sve stare tekstove o Atini, možda i da mašta nad prizorima islikanim na antičkoj keramici ili na vazama iz Eufroniosa, šta god da reši da radi u nameri da sazna više, uvek će videti isto – brojna promenljiva lica i naličja grčkih gozbi.

S francuskog preveo Jovan Đukanović
